

AMBIVALENCE VESELOSTI A ŽALU V POETICE LIDOVÝCH PÍSNÍ VALAŠSKA A HORŇÁCKA

Helena Bretfeldová

Juraj Hamar ve svém příspěvku s pomocí citací z Henri Bergsona a Umberta Eca definoval humor jako neškodné vybočení z normy, jež neohrožuje život; to ovšem platí především pro komično vědomé či záměrné, pracující s nadsázkou. Podstatná část vtípu či humoru obecně ovšem vzniká bezděčně či neúmyslně, často jako výsledek pohotové reakce na potřebu odlehčit krizovou situaci – a potom hraje rozhodující roli moment překvapení. Hybným momentem účinnosti humoru je paradox, který navíc s vtípem pokaždé nepočítá. Ne nadarmo vystavěli v 60. letech 20. století výtvarníci Karel Nepraš a Jan Steklík svou „školu humoru bez vtípu“ na Bergsonově tezi „sebeobranu živého“ před umělým mechanizováním a prázdnotou.

Smích provázený pláčem nemusí být důsledkem ani veselosti až k slzám, ani smíchu skrze slzy, natož bezradnosti či rezignace; i tady může být páнем situace paradox. A onou „krizovou“ situací vyžadující nadsázkou – častým námětem lidové písně – mohou být obvyklé mezníky v životě člověka: narození, svatba, zrození potomka, odchod na vojnu, odchod na odpočinek, onemocnění, smrt; podobně se mohou vyhrotit vypjaté emoce společenských událostí či slavností vyplněných určitým ritualizovaným chováním (svatební veselí, oslava narození Páně apod.).

Vezměme příklady z lidových písní dvou moravských etnografických oblastí – slováckého Horňácka a Valašska.

Už samotný akt **zrození** nabízí příležitost k oslavě – nového života, pokračování rodu, příchodu nové osobnosti; zdánlivě není důvod k slzám, jen k smíchu, radosti a veselosti. Co když se ovšem dítě narodí do nuzných poměrů? Jaké jsou jeho životní šance? Není v pořadí x-tý potomek spíše důvodem k slzám strachu? To kupodivu nikoliv – ani na

Hornácku, ani na Valašsku. Tam i tam bylo dítě vždy požeňnáním, darem od Boha; spíš bylo do chudoby přivedené dítě záminkou k ironickému popěvku na téma „při zrození jsou si všichni rovni“:

*Když sem sa narodil,
už sem byl bohatý,
ej, takú sem měl
jak císař pán
ďúrečku do riti.*

*A dyž sa Valášek narodí,
matka ho oknem ven vyhodí.
Vyhodí ho napřed nohami,
jdi sa, Valášku, živit horami.*

*A dyž sa narodí Valášče,
matka ju trávnícu opáše.
Tu máš, cérečko, tu máš vázání,
abys měla s čím chodit horami.*

Samostatným okruhem radostných písní plných veselosti a smíchu byly v obou oblastech **vánoční písně a koledy** oslavující narození Páně, příchod Spasitele. „Veselme se, radujme se“ zní ve většině zpěvů Vánoc a o slzách snad ani nemůže být řeč. Ale ani zde ambivalence pojmů veselost/žal nezmizí úplně – jako například v nádherné, ale vlastně velice smutné valašské koledě:

*Milý Bože, tam dál húre, co já robiť mám,
já, neborák chromý Valach, pozůstal sem sám.
Kuba, Jura preč odešel, Vávra s Ondrú za něma šél,
žádného nemám.*

*Dyby bližej pri salaši tento Betlém stál,
takěj bych já, chromý Valach, doma nezostál.*

*Běžál bych tam bez pobízky, přivítal bych Pána hezky,
on by sa zasmál.*

*Skoča bych já mu zazpíval po starosvětsku,
nestarál bych sa já eščě o píseň hezkú,
ale chromý Valach tuším, zostati já doma muším
a tlačit' desku.*

*Čekat budu, až dom přijdú moji Valaši
hned' sa zeptám, jak bylo tam – snád' ně potěši
budu pískat, budu výskat, já starý, holuby trískat,
bude ně lepší.*

*Dej to, pane, at' se stane, abych nechrumál
dyž ňa pojme smrt' do tance, bych sa nezdráhal,
zahodíce brly svoje zdravý k nebi se svú milú
si poskakováł.*

*Té radosti bude dosti, vícež nežádám,
až já budu hore bradú, posledněž žádám:
Dej to Pane, at' se stane, dyž ten tanec umori mě,
at' ti duši dám.*

Snad nejvýrazněji se nám ambivalence veselí a smutku nabízí v okruhu písní milostných. Radosti a strasti milostného života jsou jedním z nejobvyklejších námětů lidové písně, není tedy divu, že se radost i žal často setkávají v jediném textu. Dost často je opěvována **láska** nešťastná, nebo dokonce láska končící sebevraždou či vraždou. Příkladů by se našlo nepřeberné množství a ty, kterých si všimneme blíže, jsou jen pozoruhodnými ukázkami četných „bolestí v radosti“.

Už s tématem namlouvání by se našlo množství příkladů. Častým námětem je soupeření několika chlapců o jednu dívku – například ve valašské písni z Velkých Karlovic; za povšimnutí stojí nádherná metafora opisující chlapskou potenci v posledním verši:

*U našeho jezera stojí lipka zelená,
aj, lipka lipka pěkná zelená,
pod ní ptáčkové sedá.*

*Aj, to neňá ptáčkové, to sú šuhajčkové,
aj, smlúvajú sa o jednu panenku,
aj, kerý ju dostane.*

*Jeden pravi – bude má, druhý pravi – až Boh dá
a já, ten třetí – srdénko moje,
co si tak zarmúcená?*

*Kerak nemám smutná být, dyž mám za starého jít?
Rozželelo sa srdénko ve mně,
nemožu ho uskrovnit.*

*A v tej našej komoře je malované lože,
aj, lůžko, lůžko, pěkně ustlané,
kdo v tem lůžku spať bude?*

*Aj,dyby v něm starý spal, bodaj rána nedočkal,
aj, dyby mladý, sličnej úrody,
co by sa šumný vyspal!*

Píseň byla zaznamenána po celé Moravě v řadě textových i melodických variant; někde s koncem veselým, jindy smutným. Přídavný ponurý motiv favorizovaného starého ženicha není ovšem v tomto nápěvu ojedinělý.

Namlouvání se leckde v písni obrazí do ilustrace lidového rčení *Vybíral/a, až přebral/a*. Tady se srovnání se sladkým a trpkým ovocem vhanějícím slzy do očí přímo nabízí.

*Védla sem si, védla, jako ze sta jedna,
z vysokej stoličky na nízkú sem sédla.*

*Vybírala sem si mezi malinama,
dost' zralých sem měla, zelenú sem vzala.*

*Zelenú, zelenú, velice kyselú,
nevidíte ňa, mamičko, veselú.*

(z Horňácka)

*Vybírala sem si mezi pěti, šesti,
a včilej ňa potkalo veliké neštěstí.*

*Vybírala sem si mezi malinama,
zelenú sem utrhla, červenú nechala.*

*Zelenú, zelenú, jako čert kyselú,
už ňa neuhlédáš do roka veselú.*

(z Valašska)

Téměř drastická, na baladickou formu komponovaná píseň s příbuznou tematikou pochází z Javorníka nad Veličkou. Na CD *Pres Javorník malovaná dlážka* ji zpívá Anna Kománková, která se ji naučila od maminky svého muže:

*Vím já syce, jedno ptáča, pri pěkném potůčku,
pěkně zpívá, drobno kráčá seďa na oblůčku.
Kebysem ho dostal, týdeň bysem nespal,
choval bych ho v klétce pri svojej postélce.*

*Vol si, dívča, za krátký čas, jak páv roztomilý,
dojde-li ti taký šohaj, co ti bude milý.
Dojdú na ťa roky, vyskočíš z svéj noty.
tvár tvoja spanilá tak bude nadraná jak turanské boty.*

*Jak slanina devětročná taká budeš bílá,
hlava tvoja jako tykva taká bude holá,
zuby sa vyklátá, roky sa nevráťá,
brada rozdvojená tajak staré vráta.*

*Tak si budeš zpomínati na své dni mladosti,
Pána Boha prosit budeš o své staré kosti,
jak kůň nemá rohů a osel parohů,
robit' s nima neví, tak praví přísloví.*

Ani **svatební veselí** nezakládá jistotu bezvýhradné radosti. V mnoha námluvních i svatebních písních je kromě radostného smíchu (v náznaku i otevřeně) přítomen pláč: prolévají se slzy za ztracenou svobodou, nad ztrátou jistot rodného domu i přátel, pokud se nevěsta stěhovala daleko od domova. Příznačné jsou baladické písně, ve kterých se vzdálená dcera, již bylo zapovězeno po sňatku navštěvovat rodiče (tedy především matku), vrací do rodného domu v ptačí podobě – ani tehdy však není radostně přivítána. Valašskou variantu této velmi rozšířené balady pro zpěvačku Jarmilu Šulákovou upravil Jan Rokyta:

*Zadala matička, zadala, dcerušku daleko od sebe
a jak ju zadala, to jí zakázala chodníček do sebe.*

*Udělám se ptáčkem, malým jarabáčkem, poletím k matičce,
sednu na zahrádce, na poslední řádce, na bílé leluje.*

*Túlám já se ve dne, tülám já se v noci, hlavička mně bolí,
ne div se mi ona, milý mocný Bože, napoly rozkrojí.*

Na Hornácku je pak známější varianta písně, v níž matka dceru přísně napomíná:

*Vydala mati, vydala céru daleko přes pole,
přikázala jí, zakázala jí, nechod', cérko, ke mně.*

*Já se udělám ptáčkem jařabým, poletím přes pole
a tam si sednu na zahrádečku do modrej leluje.*

*Hej, hejšo, hejšo, ptáčku jařabý z téj modréj leluje,
ty ně ju zlomiš a nedolomiš, kdo ně ju zaleje?*

*Já sem nepřišla, maměnko moja, leluju lámati,
ale sem prišla, maměnko moja, vám sa žalovati.*

Veselou součástí jinak poměrně smutných námluvních písní (ve většině z nich se dívka s pláčem loučí a rodinou a kamarádkami, v jiných oba snoubenci – opět s pláčem – děkují rodičům za vychování) zpívaných bezprostředně před svatebním obřadem, častěji ovšem v průběhu svatebního veselí, v pozdních nočních či brzkých ranních hodinách, bývají žertovné popěvky – na Hornácku se jim říká „štěglivé“, na Valašsku „ščeglivé“:

*Pýtal sem si na mezi, aby dala, jak leží
na mezi, jak leží, trávy nakosit.
A ona ně nedala, len sa dycky hněvala,
nedala, hněvala, trávy nakosit.*

*Pýtal sem si na hůri, aby dala po vůli,
na hůri, po vůli, otavy nabrat.
A ona ně nedala, len sa dycky hněvala,
nedala, hněvala, otavy nabrat.*

*Má milá má velikú, ale co?
Velkú lásku ke mně.
Vystrčila holú ven, ale co?
Holbu vína oknem.*

*Kohút kričí kokodák,
nescela mu sléпка dát.
Daj mu mrcho slepičí,
nech ten kohút nekričí.*

*Ej, načo robit, juchaj, na čelo ně dúchaj,
pomalučky štuchaj, duša moja.
Abych nezamrela od teho koreňa, duša moja.*

*Dva rázy sem pichél, ani sem nedýchcel,
ani sem nedýchcel, duša moja.
Aby nevěděli, že sme sa ľúbili, duša moja.*

*Co si, milá, zedla, že si celá zbledla,
že si celá zbledla, duša moja.
Zedla sem pavúka, co z gati vykúká, duša moja.*

(z Horňácka)

*Nemohu uležet' na úzkej lavici
pro teho chrobáka v úzkej nohavici.*

*Mrzí ňa orání, mrzí ňa kopání,
ale ňa nemrzí s milú pohrávání.*

(z Valašska)

Na Valašsku se podobně jako i v jiných regionech zpívaly o svatbě písně, které fungovaly coby symbolický návod pro ženicha a nevěstu k průběhu svatební noci. Nepřímo popisovaly pohlavní akt, který byl nejčastěji připodobňován k nějaké běžné řemeslnické či zemědělské činnosti:

*Moja rola, to je rola při pěkném potůčku,
kdo chce moju rolu orat, mosí polahůčku.*

*Moja rola to je rola na pěkné dolince,
kdo chce moju rolu orat, mosí na peřince.*

*Já sem zoral a zavláčil, moja milá plače,
nemože si naříkati, leda na oráče.*

*Gdyž sem byl ve Frenštátě, néni tomu dávno,
já sem sa tam naučil, jak sa dělá plátno.
Jedna noha sa natáhne, tá druhá sa skrčí,
osnova sa roztáhne, člunek sa tam strčí.*

*A néni tak žádnému, jako tomu tkalci,
jak osnovu nachystá, hned je člunek v tanci.
Plátno už sa nedělá, pochybělo nití,
osnova je darebná a člunek je v řiti.*

Radostnou zábavu uprostřed svatební noci však může zničehonic vystřídat bolest a slzy – baladické písně zpodobňující vraždu novomanželky žárlivým snoubencem známe z řady moravských regionů; na Valašsku je známý tento námět v podobě písně *Stála svatba, stála* (ve třetí sbírce F. Sušila zapsaná jako „Nevěsta bezděčná“).¹

Ambivaletní v smích a pláči se v lidové písni zachovaly též radosti a strasti stavu mateřského. **Mateřství**, ať chtěné či nezamýšlené, znamenalo pro dívku konec radostí vyhrazených svobodným. To se pochopitelně ozývá i v textech písní hornáckých a valašských:

*Do kostela zvoníjáj, panenky sa strojíjáj
a já nebožátko kolébam děťátko.*

*Ty, sestričko najmladší, tebe já mám najradši,
kolébaj chvíličku, než projdu uličkú.*

*Já kolébat nebudem, do kostela též půjdem,
kolébaj si sama, šak si jeho mama.*

(z Horňácka)

*Tobě dobře, tobě dobře, a mi zle,
tobě líčka červeňajú, a mi ne.
Tobě roste za klobučkem rozmarýn,
a mňa bolí u srdéčka, co nevím.
Tobě dobře, tobě dobře, a mi zle,
tobě líčka červeňajú, a mi ne.
Tobě roste za klobučkem růžička,
a mi roste pod fěrtúškem družička.*

(z Valašska)

1) Sušil, František 1951: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Praha: Vyšehrad.

Avšak baladické ztvárnění, jehož slovník občas připomíná kramářskou píseň, budí někdy místo slz soucitu spíš úsměv: za jediný příklad nechť slouží balada o nevěrné mlynářce, jejíž manžel se pomstil vraždou svého soka; zachovala se v mnoha verzích po celé Moravě. Ve variantě z Velké (Miškeřík 1994, s. 281) je pomsta zhrzeného chotě vykreslena velmi drasticky:

*Jak to mynár uslyšel, z bílého on lože vstal,
chytil šablu na stěně, šohajovi hlavu s'tal.
Jak ju u'tal, tak ju vzal a do vody ju hodil,
aby lidé věděli, kdo za mynárku chodil.*

*Mynárka šla pro vodu, pro vodičku studenú,
viděla tam hlavičku celú okrvavenú.
Ja, hlavičko, hlavičko, kde je tvoje tělíčko?
Mé tělo je v mlýnici, pri dubovej stolici.*

Abychom nekončili verši podávajícími výčet násilně oddělených částí těla, uzavřeme naše pojednání logicky – **smrtí** coby přímo završující ambivalenci žalu (tedy pláče a slz) a veselosti (tedy smíchu).

Připomínka lidské konečnosti a symbolické rozloučení se zesnulým členem společenství byla našim předkům stejně smysluplným a v závěru i stejně veselým rituálem jako oslava zrození, svatba nebo křest. Pohřební hostina, kar, bývala (a někde doposud bývá) chvílí důstojnou, nicméně vůbec ne smrtelně vážnou. Naopak, často se na zemřelého vzpomínalo s radostí a se smíchem, připomínaly se veselé historiky, které s ním ten který z přítomných zažil.

Naše závěrečná ukázka, z Hrubé Vrbky pocházející varianta písně o žalu čerstvého vdovce, je (ovšem v duchu celého našeho příspěvku) postavena především na humoru, byť poněkud černém. Dokládá někdejší tradici neponechat ovdovělého muže příliš dlouho osamocenému a dohodit mu vbrzku vhodnou partii (Miškeřík 1994, s. 139). Soudobým sociologům či dalším společenskovědním badatelům by možná také poskytla vděčný námět na genderovou studii tradiční hornácké společnosti – posuďte sami:

*Chodí Martin po zahradě plača
umrela mu Katerínka, Kača.*

*Neplač, neplač, Martine, Martínku,
my ti dáme našu Majdalénku.*

*Ja, co je ňa po vašej Majdalénce,
pobija ju, uteče ně k mamce.*

*Lepší byla moja nebožtíčka,
ščeбетala jako lastovička.*

Literatura:

- Bakala, Metoděj 2005: *Valašské písně*. Ed. L. Uhlíková, A. Bařinka, E. Kočičková. Zlín: SPLK Kašava.
- Bartoš, František 1889: *Národní písně moravské, v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská.
- Bartoš, František 1882: *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: Karel Winkler.
- Bergson, Henri 1994: *Smích*. Praha: Naše vojsko.
- Bím, Hynek 1954: *Valašské a slovenské lidové písně*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Bretfeldová, Helena 1986: *Filozofie a kreslený humor*. In: Bretfeldová, Hl. (ed.): *Filozofie v dějinách a v současnosti*. Brno: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, s. 137–142.
- Kašpar, Zdeněk 2006: *Zahraj ně, hudečku*. Valašské tance z rukopisných sběrů Zdeňka Kašpara. Ed. Klára Kašparová. Vsetín: Občanské sdružení Jasénka.
- Kománková, Anna 2000: *Pres Javorník malovaná dlážka*. CD. Javorník: Obecní úřad.
- Koželuha, František 1873: *Kytice z národních písní moravských Valachův*. Praha: F. A. Urbánek.
- Miškeřík, Jarek 1994: *Hornácký zpěvník sedláckých*. Břeclav: Moraviapress.
- Polášek, Jan Nepomuk – Kubeša, Arnošt [1939, 1940], 1941, 1944, 1946: *Valašské písničky. 1.–5. díl*. Milotice nad Bečvou: Knihovna milotického hospodáře.
- Seidel, Jan 1943: *Zpěvy betlémské*. Praha: L. Mazáč.
- Sušil, František 1941: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Praha: Čin.
- Tureček, Dalibor – Tyllner, Lubomír 2008: *Těžko temu kameni*. Anna Kománková, zpěvačka z Javorníka na Hornácku. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Zeman, Martin 2000: *Hornácké písně*. Ed. M. Toncrová a L. Uhlíková. Brno: Etnologický ústav AV ČR.